

SKOLVERKETS ALLMÄNNA RÅD MED KOMMENTARER

Förskolan

Skolverket

Beställningsuppgifter:
Fritzes kundservice
106 47 Stockholm
Telefon: 08-690 95 76
Telefax: 08-690 95 50
E-postadress: skolverket@fritzes.se

Beställningsnummer: 13:1390
ISSN 1403-4549
ISBN: 978-91-7559-073-8

Omslagsfoto: Thinkstock

Grafisk produktion: AB Typoform
Upplaga: 30 000 ex

Tryck: Elanders Sverige AB
Stockholm 2013

Allmänna råd med kommentarer för förskolan

Förord

Dessa allmänna råd och kommentarer har tagits fram för att stödja och ge vägledning för huvudmän, förskolechefer, förskollärare och arbetslag i arbetet med ökad måluppfyllelse inom förskolan.

Skolverket har beslutat om nya allmänna råd för förskolan dels för att lagstiftningen har ändrats och att läroplanen¹ för förskolan har förtydligats. Dels för att det finns stöd och vägledning i allmänna råd om systematiskt kvalitetsarbete² och i allmänna råd om att motverka diskriminering och kränkande behandling³. Det finns även stödmaterial som behandlar flerspråkighet, normer och värden samt uppföljning, utvärdering och utveckling.⁴ Dessa allmänna råd ersätter därför Skolverkets allmänna råd och kommentarer om kvalitet i förskolan (SKOLFS 2005:10). De allmänna råden är även publicerade i Statens skolverks författningssamling, SKOLFS 2013:179.

Dessa allmänna råd med kommentarer utgår från prioriterade områden som Skolverket identifierat som viktiga att ge stöd och vägledning i. Områdena omfattar *Styrning och ledning* som särskilt vänder sig till huvudman och förskolechef samt områdena *Barngruppens och miljöns betydelse i det pedagogiska arbetet*, *Särskilt stöd* och *Samarbete med hemmet* som särskilt vänder sig till förskolechef, förskollärare och arbetslag i förskolan.

Anna Ekström
Generaldirektör

Carina Hall
Undervisningsråd

-
- 1 Läroplan för förskolan, Lpfö98.
 - 2 Skolverkets allmänna råd med kommentarer, Systematiskt kvalitetsarbete – för skolväsendet.
 - 3 Skolverkets allmänna råd med kommentarer, Arbetet mot diskriminering och kränkande behandling.
 - 4 Flera språk i förskolan – teori och praktik, Skolverket, 2013.
Förskolan och skolans värdegrund – förhållningssätt, verktyg och metoder, Skolverket 2011.
Uppföljning, utvärdering och utveckling i förskolan – pedagogisk dokumentation, Skolverket 2012.

Innehåll

Inledning 6

Kort om förskolans uppdrag 8

1. Styrning och ledning 12

2. Barngruppens och miljöns
betydelse i det pedagogiska arbetet 23

3. Särskilt stöd 30

4. Samarbete med hemmet 33

Bilaga 1. Aktuella bestämmelser 37

Referenser 43

Inledning

Vad de allmänna råden handlar om

Dessa allmänna råd beskriver övergripande förutsättningar som huvudmannen och förskolechefen bör skapa för en ökad måluppfyllelse. De allmänna råden beskriver också vad förskolechefen, förskollärare och arbetslag i förskolan bör ha som utgångspunkter vid planering och genomförande av vissa delar av verksamheten för ökad måluppfyllelse.

Samband med andra allmänna råd

Dessa allmänna råd berör delvis områden som det systematiska kvalitetsarbetet kan inriktas mot. Som ett stöd för det systematiska kvalitetsarbetet i förskolan kan Skolverkets allmänna råd, *Systematiskt kvalitetsarbete – för skolväsendet*⁵ med fördel användas jämsides med dessa råd.

Materialets struktur

Materialet inleds med en kort beskrivning av förskolans uppdrag. Materialet är därefter indelat i fyra kapitel.

1. Styrning och ledning
2. Barngruppens och miljöns betydelse i det pedagogiska arbetet
3. Särskilt stöd
4. Samarbete med hemmet

Varje avsnitt är i sin tur indelat i följande delar:

Aktuella bestämmelser

Skolverkets allmänna råd utgår alltid från en eller flera bestämmelser. De här allmänna råden grundar sig på bestämmelser i skollagen (2010:800) och förordningen (SKOLFS 2011:69) om förskolans läroplan, Lpfö98. De utgår också från forskning och beprövad erfarenhet. I varje avsnitt framgår inledningsvis vilka bestämmelser avsnittets allmänna råd grundar sig på. Bestämmelserna finns i sin helhet i bilaga 1.

5 Skolverkets allmänna råd med kommentarer, Systematiskt kvalitetsarbete – för skolväsendet.

Allmänna råd

Skolverkets allmänna råd för förskolan är rekommendationer om hur huvudmän, förskolechefer, förskollärare och arbetslag i förskolan kan eller bör handla för att uppfylla kraven i bestämmelserna. Allmänna råd syftar till att påverka utvecklingen i en viss riktning och till att främja en enhetlig rättstillämpning. Råden bör alltså följas om verksamheten inte handlar på ett annat sätt som gör att kraven i bestämmelserna uppfylls.

Kommentarer

Efter de allmänna råden följer kommentarer som syftar till att underlätta förståelsen av de allmänna råden och som ska ses som ett stöd i läsandet av och i arbetet med råden. För att underlätta läsningen är kommentarerna numrerade utifrån motsvarande råd.

Verksamheter och yrkeskategorier som berörs

Dessa allmänna råd gäller för förskolan. De riktar sig till kommunala huvudmän, både i egenskap av bidragsgivare och i egenskap av tillsynsmyndighet för förskolan samt till enskilda huvudmän. De allmänna råden vänder sig även till förskolechefer, förskollärare och annan personal som arbetar i förskolan. Ytterligare målgrupper är andra verksamheter som samverkar med förskolan. De allmänna råden kan också utgöra ett stöd för inflytande och samverkan för föräldrar och vårdnadshavare.

Kort om förskolans uppdrag

Enligt skollagen ska förskolan stimulera barns utveckling och lärande samt erbjuda barnen en trygg omsorg. Verksamheten ska utgå från en helhetssyn på barnen och barnens behov och utformas så att omsorg, utveckling och lärande bildar en helhet. Förskolan ska främja allsidiga kontakter och social gemenskap och förbereda barnen för fortsatt utbildning.

Enligt förskolans läroplan ska förskolan lägga grunden till ett livslångt lärande i en verksamhet som är rolig, trygg och lärorik för alla barn som deltar. Förskolan ska vara en pedagogisk verksamhet där omsorg, utveckling och lärande bildar en helhet. I samarbete med hemmen ska förskolan skapa bästa möjliga förutsättningar för varje barn att utvecklas rikt och mångsidigt. Den pedagogiska verksamheten ska anpassas till alla barn i förskolan i en trygg miljö som främjar leken, kreativiteten och det lustfyllda lärandet samt utmanar och stimulerar barnens utveckling och lärande. Utforskande, nyfikenhet och lust att lära ska utgöra grunden för förskolans verksamhet. Ett medvetet bruk av leken för att främja varje barns utveckling och lärande ska prägla verksamheten.

Uppföljning, utvärdering och utveckling

Enligt läroplanens avsnitt 2.6 ska förskolans kvalitet kontinuerligt och systematiskt dokumenteras, följas upp, utvärderas och utvecklas. Syftet med utvärderingen är att få kunskap om hur förskolans kvalitet dvs. verksamhetens organisation, innehåll och genomförande kan utvecklas så att varje barn ges bästa möjliga förutsättningar för utveckling och lärande. För att utvärdera förskolans kvalitet och skapa goda villkor för lärande behöver barns utveckling och lärande följas, dokumenteras och analyseras.

Kunskap om varje barns utveckling och lärande är nödvändig för att utvärdera, upprätthålla och utveckla förskolans kvalitet, skapa goda villkor för lärande i verksamheten samt kunna möta, stödja och utmana barn i deras utveckling och lärande. Det handlar om att observera, dokumentera, följa och analysera barns lärprocesser och lärstrategier. Samtidigt handlar det också om att observera, dokumentera och följa hur den

pedagogiska verksamheten svarar mot målen och bidrar till barns utveckling, lärande och delaktighet.⁶

Huvudmän inom förskolan

Inom förskolan finns det kommunala huvudmän och enskilda huvudmän. Enskilda huvudmän får efter ansökan godkännas av kommunen.⁷ Kommunen har tillsynsansvaret för de fristående förskolorna och Statens skolinspektion har tillsynsansvar för de kommunala förskolorna. Statens skolinspektion har även ansvar för tillsyn av kommunernas tillsynsansvar.

Förskolechef

Det pedagogiska arbetet vid en förskoleenhet ska enligt skollagen ledas och samordnas av en förskolechef som särskilt ska verka för att utbildningen utvecklas.⁸ Som förskolechef får bara den anställas som genom utbildning och erfarenhet har pedagogisk insikt.⁹ Enligt läroplanen har förskolechefen det övergripande ansvaret för att verksamheten bedrivs i enlighet med målen i läroplanen och uppdraget i dess helhet. Förskolechefen har ansvaret för förskolans kvalitet och har därvid, inom givna ramar, ett särskilt ansvar för att förskolans arbetsformer utvecklas så att barnens utveckling, lärande och inflytande gynnas.¹⁰

Personal

Av skollagen framgår att huvudmannen för undervisningen ska använda förskollärare som har en utbildning som är avsedd för den undervisning som förskolläraren ska bedriva.¹¹ Utöver förskollärare får det i undervisningen i förskolan finnas annan personal med sådan utbildning eller erfarenhet att barnens utveckling och lärande främjas.¹²

6 Förskola i utveckling – bakgrund till ändringar i förskolans läroplan U10.027.

7 2 kap. 5 § skollagen.

8 2 kap. 9 § skollagen.

9 2 kap. 11 § skollagen.

10 Läroplan för förskolan, Lpfö 98, avsnitt 2.7.

11 2 kap. 13 § skollagen.

12 2 kap. 14 § skollagen.

Föräldrar och vårdnadshavare

I råden och kommentarerna används begreppen föräldrar och vårdnadshavare. Barn står under vårdnad av föräldrar om inte rätten har anförtrott vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. Att ha vårdnaden om ett barn innebär att man har ett ansvar för barnets personliga förhållanden och ska se till att barnets behov av omvårdnad, trygghet och en god fostran blir tillgodosedda. Barnets vårdnadshavare ska också se till att barnet får den tillsyn och stimulans som behövs med hänsyn till dess ålder, utveckling och övriga omständigheter samt ska bevaka att barnet får tillfredsställande försörjning och utbildning. De föräldrar som inte har vårdnaden om sitt barn har inte ansvar för barnet på samma sätt som vårdnadshavare. Det betyder att föräldrar inte heller har samma rättigheter som vårdnadshavare, vad gäller till exempel att delta på utvecklingssamtal eller på annat sätt få del av uppgifter som rör barnet.

ALLMÄNNA RÅD MED KOMMENTARER

Förskolan

1. Styrning och ledning

AKTUELLA BESTÄMMELSER

De allmänna råden om styrning och ledning utgår från bestämmelser i skollagen och läroplanen för förskolan.¹³

ALLMÄNNA RÅD

HUVUDMANNEN OCH FÖRSKOLECHEFEN BÖR

1. inför beslut som påverkar barnen i den befintliga barngruppen genomföra barnkonsekvensanalyser,
2. utforma kompetensutvecklingsinsatser för personalen utifrån en kontinuerlig kartläggning och analys av verksamhetens behov i förhållande till förskolans uppdrag,
3. i de fall det anställs annan personal utöver förskollärare, anställa personal med utbildning eller erfarenhet riktad mot den verksamhet som avses,
4. se till att förskolans lokaler och utemiljöer är utvecklande, hälsosamma och säkra samt att det finns fungerande rutiner för att säkerställa en hälsosam och säker miljö för alla barn, samt
5. se till att det i förskolan serveras varierade och näringsriktiga måltider jämnt fördelade över dagen.

HUVUDMANNEN BÖR

6. ha en fungerande modell för resursfördelning som tar hänsyn till de lokala förutsättningarna och behoven i de olika förskoleenheterna, såsom
 - upptagningsområdenas socioekonomiska karaktär,
 - barnens ålder,
 - personalens kompetens,
 - lokalernas och utemiljöns utformning,
 - barn med annat modersmål än svenska,
 - barn i behov av särskilt stöd i sin utveckling,
 - barngruppens sammansättning och storlek.

13 1 kap. 4 och 9–10 §§, 2 kap. 8–10, 13–14 och 34–35 §§ och 8 kap. 2 och 8 §§ skollagen samt förordningen (SKOLFS 1998:16) om läroplan för förskolan. Bestämmelserna finns i sin helhet i bilaga 1.

7. ha en planering för kompetensförsörjning i syfte att tillgodose behovet av förskollärare,
8. i dialog med förskolechefen anpassa personaltäthet samt storlek och sammansättning av barngrupperna till förutsättningarna som finns på varje förskoleenhet, samt
9. se till att förskolechefen ges förutsättningar för att ha inblick i och kunskap om det dagliga arbetet på förskoleenheten för att kunna bedriva ett aktivt och nära ledarskap.

FÖRSKOLECHEFEN BÖR

10. vid delegation av enskilda ledningsuppgifter göra det tydligt vad som delegeras och till vem samt vilka befogenheter som följer av uppgiften.

KOMMENTARER

Barnkonsekvensanalys (punkt 1)

Enligt skollagen och barnkonventionen ska barnets bästa vara utgångspunkten för all verksamhet. Barnets inställning ska så långt det är möjligt klarläggas och barn ska ha möjlighet att fritt uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör honom eller henne. Barnets bästa ska komma i främsta rummet. Grundläggande för barns bästa är att inhämta och beakta barnens åsikter.¹⁴ En barnkonsekvensanalys innebär att bedöma vilka konsekvenser ett visst beslut eller en åtgärd får för det enskilda barnet eller för en grupp av barn, och utifrån detta avgöra vad som är bäst för barnet eller barnen.

Barnkonsekvensanalyser är inte tänkt att göras vid sidan av det ordinarie arbetet. Det handlar om att identifiera vilka beslutsprocesser som berör barn och ta reda på vilka tillägg eller förändringar som kan behöva göras i det ordinarie arbetet.¹⁵ För att kunna bedöma barnets bästa krävs att ett barnperspektiv anläggs inför alla beslut eller åtgärder som rör barn.¹⁶

14 Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet. Prop. 2009/10:165.

15 Uppnä kvaliteten i beslut som rör barn och unga, faktablad 2013, Barnombudsmannen.

16 Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet. Prop. 2009/10:165.

Analysens omfattning och metod måste givetvis anpassas. Ibland kan det vara tillräckligt att med några frågor få klargjort konsekvenserna av ett beslut. I andra fall kan det behövas en mer långtgående och omfattande analys av konsekvenserna för barnet.

Innan beslut fattas som påverkar barnen, exempelvis förändringar som gäller personaltätthet och barngruppens storlek är det viktigt att huvudmannen och förskolechefen genomför barnkonsekvensanalyser. Eftersom både huvudmannen och förskolechefen fördelar resurser utifrån sina respektive ansvarsområden innebär det att huvudmannen bör göra barnkonsekvensanalyser utifrån sitt ansvarsområde och förskolechefen bör göra barnkonsekvensanalyser utifrån sitt ansvarsområde. Analysens resultat ger underlag inför beslut om förändringar. Vid huvudmannens analys är det centralt att det förs en dialog mellan huvudmannen och förskolechefen och vid förskolechefens analys mellan förskolechefen och personalen i förskolan.

Kompetensutvecklingsinsatser (punkt 2)

Enligt skollagen ska huvudmannen se till att personalen vid förskoleenheterna ges möjlighet till kompetensutveckling. Enligt förskolans läroplan har förskolechefen ett särskilt ansvar för att personalen får den kompetensutveckling som krävs för att kunna utföra sina arbetsuppgifter. För att kunna tillhandahålla kompetensutveckling utifrån personalens behov i förhållande till förskolans uppdrag är det viktigt att fortlöpande kartlägga och analysera behovet av kompetensutveckling.

Det närmare innehållet i kompetensutvecklingen är emellertid främst en fråga för förskolechefen och personalen i förskolan att besluta om.¹⁷ Skolinspektionens kvalitetsgranskning visar att om all kompetensutveckling styrs av huvudmannen kan det leda till att varje specifik förskolas utvecklingsbehov förbises.¹⁸

En långsiktig och hållbar kvalitetsutveckling förutsätter att kompetensutvecklingen utgår från såväl utvecklingsbehoven i förskolan som vetenskap och beprövad erfarenhet. Genom det systematiska kvalitetsarbetet som enligt skollagen ska bedrivas

17 Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet. Prop. 2009/10:165.

18 Förskola, före skola – lärande och bärande, Skolinspektionens rapport 2012:7.

kan det bli synligt inom vilka områden det finns behov av kompetensutveckling.¹⁹

Lektorer i förskolan kan bidra till att verksamheten kan utvecklas med utgångspunkt i bland annat aktuell forskning så att barnens möjligheter till utveckling och lärande blir så optimala som möjligt.²⁰

Utbildning och kompetens (punkt 3)

Det är förskollärares och annan personals uppgift att följa, stimulera och utmana barnens utveckling och lärande. Utöver förskollärare kan även personal med annan utbildning och erfarenhet arbeta i förskolan. Det kan till exempel vara utbildade barnskötare, som bidrar med sin kompetens till barnens omsorg, utveckling och lärande. Oavsett om arbetslaget består av enbart förskollärare eller av både förskollärare och annan personal så har alla i arbetslaget ansvar för att stimulera barnens utveckling och lärande samt erbjuda barnen en trygg omsorg.²¹

Störst betydelse för kvaliteten i förskolan har personalens utbildning och kompetens.²² För att skapa möjlighet att utveckla en verksamhet av god kvalitet är det viktigt att all personal har en utbildning som är inriktad mot arbete med barn i förskolan. Att arbeta i enlighet med läroplanen förutsätter goda kunskaper hos personalen om barns utveckling och lärande samt förmåga att anpassa den pedagogiska miljön till de behov som finns. Personalen behöver ha kunskaper om och kompetens för att planera och genomföra en verksamhet som är anpassad både till det enskilda barnets behov och till gruppen som helhet samt att följa upp, utvärdera och vidareutveckla verksamheten. Till kompetensen hör också att kunna samspela och kommunicera med varje barn i gruppen och dess vårdnadshavare eller föräldrar.

I arbetslag med utbildad och erfaren personal finns goda förutsättningar att arbeta med samspelet och relationerna i barngruppen och att möta, stödja, stimulera och utmana barn i deras utveckling och lärande.

19 4 kap. 3–8 §§ skollagen.

20 Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet. Prop. 2009/10:165.

21 Ibid.

22 Förskolan – arena för barns lärande, Sheridan S., Pramling Samuelsson I. 2010.

Utvecklande, säker och hälsosam miljö (punkt 4)

Det är viktigt att förskolans miljö är utformad så att den både stödjer och underlättar det pedagogiska arbetet. För att personalen ska kunna arbeta i enlighet med förskolans uppdrag enligt skollagen och förskolans läroplan behöver inom- och utomhusmiljön vara utformad så att det går att bedriva en varierad verksamhet anpassad till alla barn som deltar i verksamheten. Lokaler, miljö och material behöver vara utformad på ett sätt som främjar lek och lärande av olika slag och som ger möjlighet till alltifrån skapande och livliga aktiviteter till vila och lugna aktiviteter. Det behövs också en utemiljö som ger utrymme för såväl platsbundna lekar som utforskande aktiviteter.

Inne- och utemiljön sätter ramar för det pedagogiska arbetet i förskolan, på så sätt blir miljön en aktiv part i det pedagogiska arbetet. Lärande sker i samspel med omgivningen, med människor såväl som fysisk miljö, vilket innebär att det är viktigt vad barnen möts av i förskolans rum.²³

Det är viktigt att organisera och utforma miljön så att barnen ges möjlighet att pröva, undersöka, utforska, experimentera, leka, skapa och konstruera. Miljön behöver också kunna förändras och anpassas över tid eftersom barngruppen hela tiden förändras och behoven därmed skiftar.

En god miljö i förskolan är inte bara utvecklande, utmanande och inbjuder till lek och lärande utan är också säker och hälsosam. Det är viktigt att se till att lokalernas storlek och utformning, miljöfaktorer som luft, ljud och ljus samt val av material är säkra och hälsosamma för barnen.

När det gäller säkerhet är det viktigt att lokalerna och utemiljön underlättar såväl kontakten mellan personal och barn som samarbetet mellan personalen. Samtidigt som de vuxna är skyldiga att ha tillsyn över alla barn så behöver barnen utifrån sitt perspektiv få möjlighet att leka och koppla av i viss avskildhet.

Det är viktigt att det finns fungerande rutiner för att förebygga risker för ohälsa och olyckor i barnens fysiska miljö. Med hjälp av rutiner för att förhindra smittspridning och kun-

23 Lärande och fysisk miljö. En kunskapsöversikt om sampelet mellan lärande och fysisk miljö i förskola och skola, Skolverket 2005.

skaper om smittvägar samt olika sätt att bryta dessa kan risken för smittspridning till viss del minska inom en barngrupp i förskolan.²⁴ Det är även viktigt att det finns fungerande rutiner kring hämtningar, lämningar och tillsyn över barnen. För att rutinerna ska fungera är det centralt att de är lokalt anpassade och att föräldrarna känner till dem.

Bestämmelser om den pedagogiska verksamheten tillsammans med de lagar och förordningar som reglerar alla arbetsplatser utgör grunden för utformningen av lokaler, miljö och material.²⁵ Enligt miljöbalken ska den som driver en förskola planera och kontrollera sin verksamhet fortlöpande samt bedriva egenkontroll för att motverka och förebygga hälsoproblem eller skador på miljön. Brister ska därför åtgärdas på eget initiativ, i förebyggande syfte.²⁶

Säkerhetsarbetet vid svenska förskolor varierar, men enligt forskning finns det belägg för att kommuner som har genomarbetade och säkerhetsfrämjande program också har färre skadade förskolebarn än andra kommuner.²⁷

Varierade och näringsriktiga måltider (punkt 5)

Enligt läroplanen ska förskolan erbjuda barnen en väl avvägd dagsrytm och miljö i förhållande till deras ålder och vistelsetid. Enligt skollagen ska förskolan stimulera barns utveckling och lärande samt erbjuda barnen en trygg omsorg.²⁸ I begreppet omsorg ingår även att barnen serveras varierade och näringsriktiga måltider.²⁹ Enligt livsmedelsverket är det viktigt att frukost, lunch och mellanmål serveras på regelbundna tider och att det inte är för lång tid mellan måltiderna.³⁰

Förskolan har möjligheter att på ett positivt och naturligt sätt främja en hälsosam livsstil med bra matvanor hos barn.

24 Hygien i förskolan, Resultat från ett nationellt tillsynsprojekt, Socialstyrelsen, 2009.

25 Miljöbalken, byggnadslagstiftningen och arbetsmiljölslagstiftningen.

26 Miljöbalken (1998:808).

27 Barns och ungas säkerhet, Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, 2011.

28 8 kap. 2 § skollagen.

29 Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet. Prop. 2009/10:165.

30 Bra mat i förskolan, Livsmedelsverket, 2007.

Varierade och näringsriktiga måltider under trivsamma former där barn och vuxna äter tillsammans ger personalen möjlighet att förmedla goda kostvanor.

Fungerande modell för resursfördelning (punkt 6)

Enligt skollagen och förskolans läroplan ska hänsyn tas till barnens olika förutsättningar och behov. Enligt läroplanen innebär det att verksamheten inte kan utformas på samma sätt överallt och att förskolans resurser inte ska fördelas lika.

Faktorer som personaltäthet och gruppstorlek har betydelse för den kvalitet som kan utvecklas i förskolan. Gruppstorlek och personaltäthet kan inte bedömas oberoende av andra faktorer som t ex personalens utbildning och kompetens.³¹

Det är viktigt att det finns en fungerande modell för resursfördelningen som utgår från förskolornas olika behov och lokala förutsättningar genom att ta hänsyn till socioekonomisk karaktär, barnens ålder, personalens kompetens, personaltäthet, lokalernas och utemiljöns utformning, barn med annat modersmål än svenska, barn i behov av särskilt stöd i sin utveckling samt barngruppens sammansättning och storlek.

Genom uppföljningar och utvärderingar synliggörs sambanden mellan förskolans strukturella förutsättningar och det pedagogiska arbetet. Hur resurserna fördelas och används har betydelse för en likvärdig förskola med hög kvalitet. Det systematiska kvalitetsarbetet som enligt skollagen ska bedrivas hos varje huvudman och på varje enhet ger ett underlag för hur resurserna fördelas.³²

Kompetensförsörjning (punkt 7)

Enligt skollagen ska det i förskolan bedrivas undervisning och utbildning.³³ Undervisningsbegreppet ska ges en vid tolkning när det gäller förskolan. I förskolan bildar omsorg, utveckling och lärande en helhet i undervisningen. Enligt skollagen ska

31 Gruppstorlekar – och personaltäthet i förskola, förskoleklass och fritidshem, Skolverkets rapport nr 237, 2003.

32 4 kap. 3 och 4 §§ skollagen.

33 Enligt skollagens definition är undervisning sådana målstyrda processer som under ledning av förskollärare syftar till utveckling och lärande genom inhämtade och utvecklande av kunskaper och värden. Utbildning är den verksamhet inom vilken undervisning sker utifrån bestämda mål.

huvudmannen för undervisningen använda förskollärare och sträva efter att för undervisningen anställa förskollärare som har forskarutbildning.³⁴ Det är huvudmannens ansvar att se till att det finns förskollärare i sådan omfattning att de nationella målen kan uppfyllas. Långsiktiga prognoser spår brist på förskollärare.³⁵ För att tillgodose behovet är det viktigt att ha en planering för kompetensförsörjning som handlar om att behålla den personal som redan finns, ge dem möjlighet till utveckling och även att attrahera fler förskollärare.

Förskollärare har ett särskilt ansvar, i den verksamhet som personalen genomför gemensamt, för att läroplanens mål och intentioner uppfylls och att det målinriktade arbetet främjar varje barns utveckling och lärande.³⁶ En viktig del är att huvudmän och förskolechefer skapar goda förutsättningar för förskollärarna att utöva sitt ansvar. Det är därför av stor vikt att det i förskolan finns tillräckligt med förskollärare så att förskolans uppdrag kan genomföras enligt målen och intentionerna.

Personaltäthet samt storlek och sammansättning av barngrupperna (punkt 8)

För att kunna fördela resurserna i förhållande till de olika behoven på varje förskoleenhet är det viktigt att det förs en dialog mellan huvudmannen och förskolechefen om vad som är lämplig personaltäthet samt storlek och sammansättning av barngruppen utifrån de behov och förutsättningar som råder på varje förskoleenhet. En gruppstorlek eller personaltäthet som är lämplig vid en förskola behöver inte vara det vid en annan. Även vid en och samma förskola kan gruppstorlek och personaltäthet behöva variera utifrån barnens behov och verksamhetens förutsättningar. Förskollärartätheten är speciellt viktig att beakta utifrån att förskollärare har ett särskilt ansvar för att målen och intentionerna i läroplanen uppfylls.

Vetenskap och beprövad erfarenhet har pekat på en rad faktorer som är viktiga att ta hänsyn till inför beslut om vilken storlek och sammansättning som är lämplig för en viss grupp. Sådana faktorer är bland annat personalens kompetens, per-

34 2 kap. 13 och 22 §§ skollagen.

35 Skolverkets lägesbedömning 2013, rapport 387.

36 Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet. Prop. 2009/10:165.

sonaltäthet, lokalernas storlek och miljöns utformning. Andra viktiga faktorer är barnens bakgrund men också deras ålder, kön och förutsättningar i övrigt att tillgodogöra sig utbildningen i förskolan.³⁷ Alla faktorerna är viktiga men de innebär inte i sig någon garanti för god kvalitet. Det avgörande är hur de hanteras och det är beroende av personalens medvetenhet och kompetens.³⁸

Gruppstorleken är mer avgörande för pedagogisk kvalitet än personaltäthet, det vill säga mindre grupper är att föredra framför större grupper med samma personaltäthet.³⁹ Vad som är en lämplig storlek samt sammansättning av barngruppen måste också ses i relation till förskolans uppdrag. Oberoende av vad som generellt anses ”lämpligt” eller ”lagom” är det alltid nödvändigt att anpassa personaltäthet och gruppstorlek till de förutsättningar som råder i varje förskola. Det finns inga belägg för att det skulle finnas någon bestämd gruppstorlek eller personaltäthet som är optimal i alla sammanhang. Förutsättningarna varierar från grupp till grupp och från tid till annan.

Om en barngrupp blir för stor riskerar de positiva effekterna av att vistas i en grupp att bytas till sin motsats. Relationer kan bli svåra att överblicka för barnen vilket kan skapa en känsla av anonymitet och otrygghet, något som i sin tur kan leda till ett aggressivt beteende eller andra yttringar såsom trötthet, nedstämdhet och håglöshet.⁴⁰ Låg personaltäthet och stora barngrupper har negativa effekter framförallt när det gäller de yngsta barnen som är beroende av täta och stabila vuxenkontakter. Kontinuitet i barn- och personalgrupp är ytterligare en förutsättning för att barn ska lära och utvecklas i relationen och samspelet med varandra och de vuxna. Även personalens kompetens och förhållningssätt har stor betydelse. Välutbildad och erfaren personal skapar förutsättningar för goda samspel och relationer i barngruppen.

37 Perspektiv på barndom och barns lärande, Skolverkets kunskapsöversikt, 2010.

38 Gruppstorlekar – och personaltäthet i förskola, förskoleklass och fritidshem, Skolverkets rapport nr 237, 2003.

39 Ibid.

40 Om barn och stress och vad vi kan göra åt det, Ellneby, Falköping: Natur och kultur, 1999.

Mängden av ömsesidig kommunikation är beroende av gruppstorlek och personaltäthet. Barn utvecklar sin kommunikativa förmåga i samspel med andra barn och vuxna i sammanhang som är meningsfulla för barnen och som bygger på deras tidigare erfarenheter. I en barngrupp med många barn och få vuxna blir förutsättningarna sämre för dialog vilket kan leda till envägskommunikation som endast består av att de vuxna säger till barnen vad de ska göra och inte göra.⁴¹

Barn i behov av särskilt stöd i sin utveckling och barn med annat modersmål än svenska gynnas generellt i mindre barngrupper med hög personaltäthet. Utvärderingar visar att andelen barn i behov av särskilt stöd i sin utveckling ökar i och med att barngruppsstorlekarna blir större. En generellt god kvalitet är ofta den bästa insatsen för barn i behov av särskilt stöd i sin utveckling. Ett förebyggande arbete där bland annat barngruppens storlek anpassas till centrala faktorer kan förhindra att behov av särskilt stöd uppstår.

Att kontinuerligt följa personaltätheten, barngruppens sammansättning och storlek i relation till förskolans uppdrag är en del i det systematiska kvalitetsarbetet som enligt skollagen ska bedrivas på huvudmannanivå och enhetsnivå.⁴² Det systematiska kvalitetsarbetet gör det möjligt att identifiera hur de olika faktorerna inverkar på verksamhetens kvalitet.

Inblick i och kunskap om det dagliga arbetet (punkt 9)

Enligt skollagen och förskolans läroplan ska det pedagogiska arbetet vid förskoleenheten ledas och samordnas av en förskolechef.

Den pedagogiska ledningen är en viktig faktor för förskolans kvalitet. Det är därför av stor betydelse att förskolechefen har goda kunskaper om förskolans mål och uppdrag. För att kunna vara pedagogisk ledare och chef och medverka till att det pedagogiska arbetet på förskolan utvecklas är det viktigt att förskolechefen har möjlighet till inblick i och kunskap om det dagliga arbetet i förskolan.

Förskolechefens kunskaper om det dagliga arbetet är viktigt för att kunna kommunicera med medarbetarna kring mål

41 Gruppstorlekar – och personaltäthet i förskola, förskoleklass och fritidshem, Skolverkets rapport nr 237, 2003.

42 4 kap. 3–8 §§ skollagen.

och visioner för verksamheten, fånga upp sådant som behöver utvecklas, föra en dialog om lärandemiljön etc. Ett aktivt och nära ledarskap skapar goda förutsättningar för att utveckla verksamheten mot de nationella målen.

Skolinspektionens kvalitetsgranskning visar att de förskolechefer som har god kännedom om den dagliga verksamheten i förskolan, adekvat kunskap om uppdraget och hög kompetens inom förskolepedagogik såväl som ledarskap, också har en mer engagerad och kunnig personal.⁴³

Enskilda ledningsuppgifter (punkt 10)

Enligt skollagen ansvarar förskolechefen för ledningen och samordningen av det pedagogiska arbetet samt för verksamhetens inre organisation.⁴⁴ Ledningsansvaret får inte delas av flera. Däremot har förskolechefen möjlighet att delegera enskilda ledningsuppgifter och frågor som handlar om den inre organisationen. Förskolechefen i en kommunal verksamhet får däremot inte delegera sådant som nämnden med stöd av kommunallagen har delegerat till förskolechefen.

Vid delegation av enskilda ledningsuppgifter ansvarar förskolechefen för att den som får uppgiften har tillräcklig kompetens och erfarenhet samt tid som gör det möjligt att utföra uppgiften. För att skapa tydlighet och legitimitet är det viktigt att förskolechefen anger vad och till vem olika frågor och uppgifter har fördelats, på vilka grunder de har fördelats, vilka befogenheter som följer av uppdraget samt hur det ska följas upp. Skolinspektionens kvalitetsgranskning har visat att det ofta saknas tydlighet kring ansvar och befogenheter för de ledningsuppgifter som förskolechefen uppdrar till olika medarbetare. Granskningen har också visat att det är viktigt att uppdraget kommuniceras till övriga medarbetare så att det kan skapas en legitimitet för den som ska utföra uppdraget.⁴⁵

43 Förskola, före skola – lärande och bärande, Skolinspektionens rapport 2012:7.

44 2 kap. 9 och 10 §§ skollagen.

45 Förskola, före skola – lärande och bärande, Skolinspektionens rapport 2012:7.

2. Barngruppens och miljöns betydelse i det pedagogiska arbetet

AKTUELLA BESTÄMMELSER

De allmänna råden om barngruppens och miljöns betydelse i det pedagogiska arbetet utgår från bestämmelser i skollagen och läroplanen för förskolan.⁴⁶

ALLMÄNNA RÅD

.....

FÖRSKOLECHEFEN OCH ARBETSLAGET BÖR ÅTERKOMMANDE

1. föra en dialog om planeringen av och förutsättningarna för arbetet i barngruppen utifrån att barngruppen i sig är en aktiv del i varje barns utveckling och lärande, samt
2. föra en dialog om planeringen av och förutsättningarna för arbetet i förskolans miljö utifrån att miljön i sig är en aktiv del i varje barns utveckling och lärande.

ARBETSLAGET BÖR

3. fortlöpande analysera, reflektera och kritisk granska sina egna värderingar, föreställningar och förhållningssätt när det gäller normer och värden och hur dessa tar sig uttryck i verksamheten, samt
 4. på olika sätt uppmuntra och skapa möjligheter för barn med annat modersmål än svenska att använda både svenska och sitt eller sina modersmål i förskolans dagliga aktiviteter.
-

KOMMENTARER

Planering av och förutsättningar för arbetet i barngruppen (punkt 1)

Läroplanen framhåller att barngruppen ska ses som en viktig och aktiv del i barns utveckling och lärande. Lärandet ska baseras på såväl samspelet mellan vuxna och barn som på att barnen lär av varandra. Det är viktigt att förskolechefen och

⁴⁶ 1 kap. 4–5 §§, 2 kap. 10 och 35 §§ och 8 kap. 2 och 10 §§ skollagen samt förordningen (SKOLFS 1998:16) om läroplan för förskolan. Bestämmelserna finns i sin helhet i bilaga 1.

arbetslaget har en dialog om planeringen av och förutsättningarna för att bedriva en verksamhet där barngruppen i sig är en aktiv del i barns utveckling och lärande. Barnets bästa ska enligt skollagen vara utgångspunkt för utbildningen därför är det viktigt att planera och organisera verksamheten utifrån barnens perspektiv. Enligt läroplanen har förskolechefen ett särskilt ansvar för att förskolans arbetsformer utvecklas så att barns aktiva inflytande gynnas och förskollärare ska ansvara för att alla barn får ett reellt inflytande på arbetssätt och verksamhetens innehåll.

Barns utveckling är interaktivt och relationellt, dvs. barns lärande och utveckling sker i samspel med omgivningen, i socialt samspel med andra barn och vuxna i förskolans miljö.⁴⁷ Att kontinuerligt dokumentera, följa upp och analysera kommunikation och samspel med och mellan barn är en del i det arbete som arbetslaget ska göra enligt förskolans läroplan.⁴⁸

Barnets självkänsla och identitet utvecklas i samspel med andra barn och vuxna. Det är därför viktigt att det i barngruppen skapas förutsättningar för det enskilda barnet att ingå i relationer till andra barn och vuxna och att vara delaktig i det som händer. Ett barns självkänsla kan stärkas om det känner sig tryggt och har utvecklat tillit till de andra barnen och de vuxna. Självkänslan påverkar i sin tur barnets förmåga att lära. Barns sociala och känslomässiga utveckling påverkar således den intellektuella utvecklingen och tvärtom.

Vid planering av dagen i form av aktiviteter och rutiner samt om och när barnen delas in i olika grupperingar är det viktigt att beakta hur många barn och vuxna varje barn möter och samspelar med under en dag och hur det påverkar barnens utveckling och lärande. Många relationer under en dag är en faktor som kan framkalla stress hos barn.⁴⁹ För att barnen ska uppleva trygghet och kontinuitet och kunna skapa varaktiga relationer med både barn och personal är det viktigt att barnen har en fast gruppstillhörighet. Kontinuitet i barngruppen mellan barnen och kontinuitet mellan barnen och de vuxna är en förutsättning för

47 Förskola i utveckling – bakgrund till ändringar i förskolans läroplan U10.027.

48 Läroplan för förskolan, Lpfö98, avsnitt 2.6.

49 Grupptorlekar – och personaltäthet i förskola, förskoleklass och fritidshem, Skolverkets rapport nr 237, 2003.

att barn ska känna sig trygga, lära och utvecklas i relationen och i samspelet med varandra och de vuxna. Att kontinuerligt vistas i samma grupp är viktigt för barns trygghet och behov av kontinuitet. Vid eventuell indelning av barnen i olika grupper vid olika tillfällen är det viktigt att beakta hur det påverkar kontinuiteten för barnen. Det gäller även hur personalens tid i barngruppen fördelas vilket i sin tur också påverkar barnen.

I några fall fungerar struktur som ett starkt disciplinerande redskap där barnen kontrolleras genom i förväg fastlagda aktiviteter som barnen får välja mellan. Ibland kan man tala om ett skenbart val där barnen får möjlighet att välja, men främst inom ramarna för de val som de vuxna ger dem. Om verksamheten blir så pass styrd så begränsas barnens möjligheter att ta egna initiativ och att påverka innehåll och aktiviteter.⁵⁰ Det är viktigt att skapa möjligheter för barnen att få vara med att planera olika aktiviteter och att beakta barnens reflektioner och behov vid planeringen av verksamheten. Detta kan ses i relation till uppdraget i skollag och läroplan som anger att barn ska få ett reellt inflytande på arbetssätt och verksamhetens innehåll.

Den utvärdering av förskolans kvalitet som enligt förskolans läroplan ska utföras handlar just om att få kunskap om hur verksamhetens organisation, innehåll och genomförande kan utvecklas så att varje barn ges bästa möjliga förutsättningar för utveckling och lärande.⁵¹

Planering av och förutsättning för arbetet i förskolans miljö (punkt 2)

Enligt skollagen och läroplanen ska förskolan vara en miljö för utveckling och lärande. Det är viktigt att förskolechefen och arbetslaget har en dialog om planeringen av och förutsättningarna för arbetet i förskolans miljö för att bedriva en verksamhet där miljön i sig är en aktiv del i barns utveckling och lärande. Hur miljön är utformad har betydelse för vilken utveckling som är möjlig. En förskola är inte en statisk miljö utan alla som vistas i denna miljö är medskapare av den.⁵²

50 Förskolan – arena för barns lärande, Sheridan S., Pramling Samuelsson I., Johansson E., 2008.

51 Förskolans läroplan, Lpfö98, avsnitt 2.6.

52 Förskolan och skolans värdegrund – förhållningssätt, verktyg och metoder, Skolverket 2011.

Miljön behöver också kunna förändras och anpassas över tid eftersom barngruppen hela tiden förändras och behoven därmed skiftar. Barns inflytande rör även generella arbetsmiljöfrågor, den yttre och inre miljön, såsom frågor om utemiljön, måltider och andra frågor av gemensamt intresse.⁵³

Vid planeringen av förskolans miljö är det viktigt att skapa en stimulerande mångsidigt användbar miljö med god tillgång till varierat och formbart material för skapande, utforskande och upplevelser som gynnar barnens fantasi och kreativitet. Den fysiska miljön skapar såväl förutsättningar som hinder för lek och lärande. Om den fysiska miljön upplevs som otillgänglig, otrygg och understimulerande, utforskar och leker inte barn i den miljön. Detta kan i sin tur hämma barnets utveckling både fysiskt, kognitivt och socialt.⁵⁴

Det är väsentligt att ställa frågor som: På vilket sätt kan förskolans miljö utformas så att barnen får tillgång till material för utveckling och lärande? Varför har just detta material valts ut? Hur kan barnen nå materialen? Vad finns tillgängligt och vad finns inte?⁵⁵

Många platser för barn har ofta en inneboende ordning skapad av vuxna. Rummen i förskolan är många gånger laddade med regler för vad som är tillåtet och inte. Är rummet ”färdigt” eller finns det utrymme för barnens innovationer i detta rum? Är det möjligt för barnen att förändra rummet? Kan barnen själva till exempel nå material de behöver och tillåtas att använda material på olika sätt?

Miljön i förskolan påverkar också relationerna och ger signaler kring vilket beteende som förväntas, vilka aktiviteter och vilka möten som är möjliga. Den säger också något om vilket värde de som vistas där har och hur viktiga olika aktiviteter är. Ett skräpigt rum med kala väggar kan sända signaler om att de som ska vara där och de aktiviteter som ska ske där inte är särskilt viktiga.

53 Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet. Prop. 2009/10:165.

54 Lärande och fysisk miljö. En kunskapsöversikt om samspelet mellan lärande och fysisk miljö i förskola och skola, Skolverket, 2005.

55 Uppföljning, utvärdering och utveckling i förskolan – pedagogisk dokumentation, Skolverket 2012.

Enligt läroplanen ska utomhusvistelse ge möjlighet till lek, utveckling och lärande både i planerad miljö och i naturmiljö. Utemiljön har stor betydelse för barns upplevelser av naturen såsom växter, djur och årstidsväxlingar. Forskning visar att barnen leker fler lekar och de leker bättre i grupp på förskolegårdar med olika typer av terräng.⁵⁶ Tillgång till en varierad utemiljö skapar dessutom goda möjligheter för barnen att utveckla sin motorik. Skolinspektionens kvalitetsgranskning visar att det finns förskolor som inte tar tillvara de möjligheter som finns för barnen på förskolans gård och dess omgivning. I synnerhet saknar ett antal förskolor en pedagogisk tanke för det dagliga lärandet med till exempel matematik och språk på ”gården”.⁵⁷

Exempel på kvalitetsaspekter som kan dokumenteras, följas upp och utvärderas i förhållande till barnens möjligheter till utveckling och lärande är förskolans fysiska miljö och hur denna är organiserad, både inom- och utomhus samt hur tillgänglig denna miljö är. Det gäller också vilket material som finns, hur tillgängligt det är för barnen och hur det används för att stödja och utmana barnen i deras lärande och utveckling.

Kritiskt granska egna värderingar (punkt 3)

Läroplanen för förskolan inleds med en uttolkning av de demokratiska värden som utbildningen i förskolan ska verka för. Det handlar till stor del om att var och en som verkar i förskolan ska skapa ett öppet och demokratiskt klimat, där varje barn får uppleva sitt eget och andras värde samt får sina behov och intressen respekterade och tillgodosedda. Att hävda grundläggande värden kräver att värderingar tydliggörs i den dagliga verksamheten. När det gäller normer och värden markeras de vuxnas roll som förebilder.

Värdegrunden uttrycker det etiska förhållningssätt som enligt läroplanen ska präglade verksamheten. Barn tillägnar sig etiska värden och normer genom konkreta upplevelser och de vuxna fungerar då som förebilder. De vuxnas förhållningssätt bidrar till barnens uppfattningar. Det är därför viktigt att analysera, reflektera och kritiskt granska egna värderingar, föreställningar

56 Ute på dagis, Hur använder barn daghemsgården? Lindblad F., Nilsson B., Ekman P., 1997.

57 Förskola, före skola – lärande och bärande, Skolinspektionens rapport 2012:7.

och förhållningssätt och analysera hur detta tar sig uttryck i verksamheten och koppla det till grundläggande värden.

Normer och värden är en viktig del i barns utveckling och lärande. Inom barngruppen prövas och utvecklas sociala normer och värden. Personalen har många möjligheter att lyfta fram och tillsammans med barnen hantera och diskutera att människor är olika. I en miljö där olikheter ses som något naturligt och positivt ges barnen möjlighet att utveckla förståelse och tolerans för olika sätt att tänka och att vara.

En del i värdegrundsarbetet handlar om att motverka traditionella könsmönster och om att alla barn ska ha lika stort inflytande över och utrymme i verksamheten oavsett kön. Barns upplevelser av vad det innebär att vara pojke eller flicka formas i samspelet mellan de vuxna och varandra. Det är därför viktigt att personalen analyserar, reflekterar och kritiskt granskar sina egna värderingar, föreställningar och förhållningssätt.

Enligt diskrimineringslagen ska huvudmannen bedriva ett målinriktat arbete för att främja lika rättigheter och möjligheter för de barn som deltar i eller söker till verksamheten oavsett kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder eller sexuell läggning. Det ska också bedrivas ett arbete för att förebygga och förhindra att något barn som deltar i eller söker till verksamheten utsätts för trakasserier.⁵⁸ Kapitel 6 i skollagen handlar om åtgärder mot kränkande behandling. Skolverket har tagit fram *allmänna råd för arbetet mot diskriminering och kränkande behandling*⁵⁹ för att stödja och synliggöra arbetet med att främja barns och elevers lika rättigheter och möjligheter samt för att stärka verksamheternas arbete mot diskriminering, trakasserier och kränkande behandling.

Uppmuntra och skapa möjligheter (punkt 4)

Av både skollagen och förskolans läroplan framgår att förskolan ska medverka till att barn med annat modersmål än svenska får möjlighet att utveckla både det svenska språket och sitt modersmål. Sverige har även folkrättsliga åtaganden när det gäller nationella minoriteter, vilket bland annat innebär att

58 3 kap. 14 och 15 §§ diskrimineringslagen (2008:567).

59 Skolverkets allmänna råd med kommentarer, *Arbetet mot diskriminering och kränkande behandling*.

barns utveckling av en kulturell identitet och användning av det egna minoritetsspråket särskilt ska främjas.⁶⁰

Både modersmålet och det svenska språket utvecklas bäst i förskolans dagliga aktiviteter tillsammans med andra barn och vuxna. Det är viktigt att de vuxna i barnens omgivning, på olika sätt, uppmuntrar, stödjer och skapar möjligheter för barn med annat modersmål än svenska att använda både svenska och sitt modersmål. Ett språkligt lärande blir bäst genom att språket används i meningsfulla sammanhang i vardagen.⁶¹ Arbetet med att stödja barns språkutveckling är en pedagogisk fråga för förskolan. Flerspråkig personal och lärare i modersmål utgör ett viktigt stöd för både personal och barn.

Viktiga faktorer i arbetet med flerspråkighet är personalens förhållningssätt och kunskaper om hur man medverkar till att barn med flera språk får möjlighet att utveckla alla sina språk. Barnens förutsättningar att utveckla alla sina språk påverkas i hög grad av attityder de möter och vilken språklig stimulans de får.⁶² Ett förhållningssätt som kännetecknas av nyfikenhet, öppenhet och en vilja att ta reda på mer om barnets språk påverkar barnets möjligheter till att utveckla sina språk. I arbete med barn som har ett annat modersmål än svenska krävs en medvetenhet om barnens språkliga bakgrund. För att barnet ska kunna utveckla sina språk väl är det viktigt att både hemmet och personalen i förskolan aktivt hjälps åt.

60 Särskilda bestämmelser om förskoleverksamhet på finska, meänkieli och samiska finns i (2009:724) lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk.

61 Flera språk i förskolan – teori och praktik, Skolverket, 2013.

62 Ibid.

3. Särskilt stöd

AKTUELLA BESTÄMMELSER

De allmänna råden om särskilt stöd utgår från bestämmelser i skollagen och läroplanen för förskolan.⁶³

ALLMÄNNA RÅD

FÖRSKOLECHEFEN OCH ARBETSLAGET BÖR TILLSAMMANS

1. bedöma hur verksamheten ska utformas så att barn i behov av särskilt stöd i sin utveckling ges det stöd som deras speciella behov kräver, samt
 2. kontinuerligt följa upp och utvärdera om stödinsatserna är ändamålsenliga.
-

KOMMENTARER

Utformning av verksamheten (punkt 1)

Enligt skollagen och förskolans läroplan ska alla barn ges den ledning och stimulans som de behöver för att de utifrån sina egna förutsättningar ska kunna utvecklas så långt som möjligt. Alla barn behöver stöd i sin utveckling, några behöver särskilt stöd under vissa perioder eller under hela förskoletiden på grund av sjukdom, sociala förhållanden, funktionsnedsättning eller svårigheter att tillgodogöra sig utbildningen av andra orsaker.⁶⁴ För barn i behov av särskilt stöd i sin utveckling är en generellt god kvalitet i förskolan det viktigaste.

Förskolechefen har ett särskilt ansvar för att verksamheten utformas så att barn i behov av särskilt stöd i sin utveckling får det särskilda stöd, den hjälp och de utmaningar de behöver. Enligt förskolans läroplan ska arbetslaget särskilt uppmärksamma och hjälpa de barn som är i behov av särskilt stöd i sin utveckling. För att förskolan på bästa sätt ska kunna

63 1 kap. 4 §, 3 kap. 3 § och 8 kap. 2, 7 och 9 §§ skollagen samt förordningen (SKOLFS 1998:16) om läroplan för förskolan. Bestämmelserna finns i sin helhet i bilaga 1.

64 Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet. Prop. 2009/10:165.

utforma verksamheten utifrån barnets behov är det viktigt att varje beslut om insatser föregås av noggranna pedagogiska överväganden.⁶⁵ Det handlar om att ta hänsyn till både det enskilda barnet och hur verksamheten kan behöva utformas. Arbetslaget står närmast verksamheten. Därför är det viktigt att bedömningen av hur verksamheten bör utformas görs av förskolechefen tillsammans med arbetslaget.

Enligt läroplanen ska alla barn få uppleva den tillfredsställelse det ger att göra framsteg, övervinna svårigheter och att få uppleva sig vara en tillgång i gruppen. Barngruppen ska ses som en viktig och aktiv del i det enskilda barnets utveckling och lärande. Det är därför viktigt att särskilt stöd som i vissa fall kan behöva ges enskilt till ett barn så långt som möjligt tillgodoses i den ordinarie verksamheten och inte via särlösningar. Därmed blir verksamheten en resurs för barn som tillfälligt eller varaktigt är i behov av särskilt stöd i sin utveckling.

Barns behov av särskilt stöd kan inte förstås som en egenskap hos barnet utan är alltid situationsbundet. Behovet av särskilt stöd är relaterat till vad som händer i mötet mellan barnet och de människor och den miljö som finns samt de aktiviteter som sker i förskolan. Det betyder till exempel att barn kan behöva särskilt stöd i en miljö men inte i en annan. Det handlar också alltid om bemötande, att se barn i behov av särskilt stöd i sin utveckling som subjekt, med samma rättigheter och skyldigheter som andra, och inte som objekt för specialpedagogiska insatser, kompensatorisk träning eller som endast föremål för omsorg och omhändertagande.⁶⁶

I vissa fall kan det vara nödvändigt att komplettera det särskilda stödet med exempelvis konsultation och handledning till personalen inom det specialpedagogiska, medicinska eller psykologiska området och även av andra specialister. En minskning av antalet barn i barngruppen eller anpassning av lokalerna kan vara andra stödformer. Stödet kan i vissa fall ges som personalförstärkning, antingen till barngruppen generellt eller till det enskilda barnet.

65 Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet. Prop. 2009/10:165.

66 Handikapp i skolan: Det offentliga skolväsendets möte med funktionshinder från folkskola till nutid, Skolverket, 2005.

Följa upp och utvärdera stödinsatserna (punkt 2)

För att säkerställa att insatserna är tillräckliga och fungerar är det av stor vikt att kontinuerligt följa upp och utvärdera insatserna. För att kunna göra det är det viktigt att dokumentera vilka stödinsatser som planeras, syftet med insatserna, ansvarsfördelning och vilken övrig samverkan som krävs. En god samverkan med och stor lyhörddhet för vårdnadshavarnas synpunkter är extra viktig när det gäller insatser för barn i behov av särskilt stöd i sin utveckling. Enligt skollagen ska barnets vårdnadshavare ges möjlighet att delta vid utformningen av de särskilda stödinsatserna.

Kontinuerliga uppföljningar och utvärderingar av hur behovet av särskilt stöd förändras ger också värdefull kunskap om förskolans kvalitetsutveckling. Om stödbehovet ökar kan det ge signaler om att den generella kvaliteten har försämrats och att man behöver vidta förändringar av verksamheten för att kunna bedriva en verksamhet som är anpassad till varje barns behov.

Med hjälp av det systematiska kvalitetsarbetet som enligt skollagen ska bedrivas kan det tydliggöras vilka faktorer som påverkar arbetet med barn i behov av särskilt stöd i sin utveckling och om stödresurserna är tillräckliga och insatserna fungerar.⁶⁷

67 4 kap. 3–8 §§ skollagen.

4. Samarbete med hemmet

AKTUELLA BESTÄMMELSER

De allmänna råden om samarbete med hemmet utgår från bestämmelser i skollagen och läroplanen för förskolan.⁶⁸

ALLMÄNNA RÅD

FÖRSKOLECHEFEN OCH FÖRSKOLLÄRARE BÖR

1. ta hänsyn till föräldrars olika möjligheter att delta i och påverka verksamheten genom att se till att det finns olika former för information och inflytande.

FÖRSKOLLÄRARE BÖR

2. se till att utvecklingssamtalet bygger på en bred och nyanserad bild av barnets utveckling och lärande där barnet inte jämförs med någon annan än sig själv och inte heller utifrån fastställda normer.
-

KOMMENTARER

Olika former för information och inflytande (punkt 1)

Enligt förskolans läroplan har förskolechefen ett särskilt ansvar för att formerna för samarbete mellan förskolan och hemmet utvecklas och att föräldrarna får information om förskolans mål och sätt att arbeta. Förskollärare har ansvar för att ge föräldrarna möjligheter till delaktighet i verksamheten och att utöva inflytande över hur målen konkretiseras i den pedagogiska planeringen. När det gäller inflytande för barnen i förskolan är det naturligt att vårdnadshavarna företräder sina barn i dialogen med förskolans ledning och personal. Samtidigt är det ett självklart inslag i det dagliga arbetet på förskolan att ge möjlighet för barnen att uttrycka sina åsikter och på andra sätt få ett inflytande över verksamheten.

⁶⁸ 3 kap.4 §, 4 kap. 12–14 §§ och 8 kap. 11 § skollagen samt förordningen (SKOLF5 1998:16) om läroplan för förskolan. Bestämmelserna finns i sin helhet i bilaga 1.

För att ge alla föräldrar möjligheter att ta del av information och utöva sitt inflytande är det viktigt att det ges i olika former. Förskolan erbjuder många naturliga tillfällen till samverkan mellan personal och föräldrar i och med att barnen dagligen lämnas och hämtas. Denna samverkan handlar oftast om utbyte av information om vad som hänt under dagen. För att ge föräldrarna möjlighet att vara med och aktivt påverka förskolans innehåll är det viktigt att den pedagogiska verksamheten diskuteras under olika former som ger alla föräldrar en reell möjlighet till inflytande.

Enligt skollagen ska det inom varje förskoleenhet finnas ett eller flera forum för samråd. Samråden ska behandla frågor som är viktiga för verksamheten och som kan ha betydelse för barn och vårdnadshavare. Förskolechefen har ansvaret för att ett eller flera forum för samråd inrättas.

Forum för samråd har två huvuduppgifter. Den ena är att ge möjlighet för vårdnadshavare att föra fram förslag och synpunkter i olika frågor. I ett sådant forum ska självklart inte frågor som berör enskilda barn, föräldrar och personal behandlas. Ansvaret för undervisningen vilar alltid ytterst på den pedagogiskt utbildade personalen. Synpunkter på undervisningen bör därför framföras direkt till personalen eller vid behov till förskolechefen.⁶⁹

Den andra huvuduppgiften är att ge information om kommande beslut i frågor som kan påverka barnen och är av intresse för vårdnadshavare. På så vis ges vårdnadshavare möjlighet att påverka besluten i så god tid och i sådan ordning att det innebär en reell möjlighet till inflytande. Det innebär att förskolechefen och personalen i förskolan har ansvar för att aktivt informera barnen och vårdnadshavarna i god tid om förändringar som kommer att beröra dem och lyssna på deras åsikter.⁷⁰

Förskolechefen är ofta den som i första hand tar emot och om möjligt åtgärdar eventuella klagomål på verksamheten. Enligt skollagen ska huvudmannen ha skriftliga rutiner för att ta emot och utreda klagomål mot utbildningen.⁷¹ I Skolverkets

69 Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet. Prop. 2009/10:165.

70 Ibid.

71 4 kap. 8 § skollagen.

allmänna råd, *Systematiskt kvalitetsarbete – för skolväsendet*⁷² finns stöd för detta arbete.

Utvecklingssamtal (punkt 2)

Enligt förskolans läroplan ska arbetslaget fortlöpande föra samtal med barnens vårdnadshavare om barnens trivsel, utveckling och lärande både i och utanför förskolan samt genomföra utvecklingssamtal minst en gång per år. Enligt skollagen och läroplanen ska förskollärare ha det övergripande ansvaret för utvecklingssamtalets innehåll, utformning och genomförande. Det är även möjligt att någon i personalgruppen oavsett yrkeskategori, genomför utvecklingssamtalet.⁷³ Vem som genomför utvecklingssamtalet avgörs på varje förskola.

Den genomgående innebörden i läroplanen är att barns utveckling och lärande alltid ska sättas i relation till de förutsättningar som förskolan bidrar med. Utvecklingssamtalet bör därför vara ett samtal som bygger på en bred och nyanserad bild av barnets utveckling och lärande, om barnet trivs, har roligt och fungerar socialt och på vilket sätt verksamheten bidrar till detta.⁷⁴ Barnets utveckling bör sättas i ett vitt pedagogiskt och socialt sammanhang utifrån samspelet med andra barn och vuxna där barnet inte jämförs med någon annan än sig själv och inte heller utifrån fastställda normer.⁷⁵

Som underlag för samtalet kan den dokumentation som ska göras enligt förskolans läroplan vilket handlar om att följa barnets lärprocesser och lärstrategier användas.⁷⁶ Det vill säga följa på vilket sätt och i vilka situationer barnet utvecklas och lär, vad barnet är intresserat av och hur barnet visar sitt intresse, vilka strategier som barnet använder i olika situationer och på vilket sätt samt hur det förändras över tid och koppla det till hur verksamheten har bidragit till barnets trivsel, utveckling och lärande. Det handlar alltså om vad som uppstår mellan barnet och omgivningen och inte om att synliggöra hur barnet

72 Skolverkets allmänna råd med kommentarer, *Systematiskt kvalitetsarbete – för skolväsendet*.

73 Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet. Prop. 2009/10:165.

74 Ibid.

75 Ibid.

76 Läroplan för förskolan, Lpfö 98, avsnitt 2.6.

agerar i relation till färdiga teorier eller fastställda normer eller om hur barn i en viss ålder borde göra, tänka och tala.⁷⁷ Pedagogisk dokumentation och portfolio är exempel på metoder som har utvecklats för att följa barnets utveckling och lärande och göra barnets lärprocesser synliga för barnet, föräldrarna och personalen.⁷⁸

I förskolan ska arbetslaget följa hur varje barns lärande och utveckling sker och på vilket sätt förskolan bidrar till detta.⁷⁹ Det är därför viktigt att samtalet fokuserar på vilket sätt och i vilka situationer barnet utvecklas och lär, vad det är intresserat av och hur det visar sitt intresse inom läroplanens olika områden och sedan koppla det till hur verksamheten kan utmana och stimulera barnens utveckling och lärande.

77 Uppföljning, utvärdering och utveckling i förskolan – pedagogisk dokumentation, Skolverket 2012.

78 Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet. Prop. 2009/10:165.

79 Ibid.

Bilaga 1. Aktuella bestämmelser

SKOLLAGEN

1 kap. 4 § – Syftet med utbildningen inom skolväsendet.

Utbildningen inom skolväsendet syftar till att barn och elever ska inhämta och utveckla kunskaper och värden. Den ska främja alla barns och elevers utveckling och lärande samt en livslång lust att lära. Utbildningen ska också förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på.

I utbildningen ska hänsyn tas till barns och elevers olika behov. Barn och elever ska ges stöd och stimulans så att de utvecklas så långt som möjligt. En strävan ska vara att uppväga skillnader i barnens förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen.

Utbildningen syftar också till att i samarbetet med hemmen främja barns och elevers allsidiga personliga utveckling till aktiva, kreativa, kompetenta och ansvarsställande individer och medborgare.

1 kap. 5 § – Utformningen av utbildningen.

Utbildningen ska utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar och de mänskliga rättigheterna som människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet samt solidaritet mellan människor.

Var och en som verkar inom utbildningen ska främja de mänskliga rättigheterna och aktivt motverka alla former av kränkande behandling.

Utbildningen ska vila på vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet.

1 kap. 9 § – Likvärdig utbildning

Utbildningen inom skolväsendet ska vara likvärdig inom varje skolform och inom fritidshemmet oavsett var i landet den anordnas.

1 kap. 10 § – Särskild hänsyn till barnets bästa

I all utbildning och annan verksamhet enligt denna lag som rör barn ska barnets bästa vara utgångspunkt. Med barn avses varje människa under 18 år.

Barnets inställning ska så långt det är möjligt klarläggas.

Barn ska ha möjlighet att fritt uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör honom eller henne. Barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.

2 kap. 8 § – Huvudmannens ansvar för utbildningen

Huvudmannen ansvarar för att utbildningen genomförs i enlighet med bestämmelserna i denna lag, föreskrifter som har meddelats med stöd av lagen och de bestämmelser för utbildningen som kan finnas i andra författningar.

2 kap. 9 § – Rektor och förskolechef

Det pedagogiska arbetet vid en skolenhet ska ledas och samordnas av en rektor. Det pedagogiska arbetet vid en förskoleenhet ska ledas och samordnas av en förskolechef. Dessa ska särskilt verka för att utbildningen utvecklas.

Rektorn och förskolechefen ska benämnas på detta sätt. Dessa benämningar ska förbehållas den som har en anställning som rektor eller förskolechef.

En ställföreträdare får utses för en rektor eller en förskolechef.

2 kap. 10 § – Rektor och förskolechef

Rektorn och förskolechefen beslutar om sin enhets inre organisation och fattar i övrigt de beslut och har det ansvar som framgår av särskilda föreskrifter i denna lag eller andra författningar.

Rektorn och förskolechefen får uppdra åt en anställd eller en uppdragstagare vid förskole- eller skolenheten som har tillräcklig kompetens och erfarenhet att fullgöra enskilda ledningsuppgifter och besluta i frågor som avses i första stycket, om inte annat anges.

2 kap. 11§ – Behörighetskrav för rektor och förskolechef

Som rektor eller förskolechef får bara den anställas som genom utbildning och erfarenhet har pedagogisk insikt.

2 kap. 13 § – Vilka som får undervisa i skolväsendet

Endast den som har legitimation som lärare eller förskollärare och är behörig för viss undervisning får bedriva undervisningen.

Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer får meddela föreskrifter om vad som krävs för att vara behörig att bedriva viss undervisning i skolväsendet.

Regeringen får även meddela föreskrifter om undantag från kraven på legitimation och behörighet för sådana speciallärare och specialpedagoger som är anställda som lärare i grundskolan, specialskolan, gymnasieskolan eller särskild utbildning för vuxna.

2 kap. 14 § – Vilka som får undervisa i skolväsendet

Utöver lärare eller förskollärare som avses i 13 § får det i undervisningen i fritidshemmet och förskolan finnas annan personal med sådan utbildning eller erfarenhet att barnens utveckling och lärande främjas.

2 kap. 22 § – Anställning av lärare och förskollärare

Varje huvudman ska sträva efter att för undervisningen anställa lärare och förskollärare som har forskarutbildning. Huvudmännen ska också sträva efter att inrätta karriärsteg för särskilt yrkesskickliga lärare.

2 kap. 34 § – Kompetensutveckling

Huvudmannen ska se till att personalen vid förskole- och skolenheterna ges möjlighet till kompetensutveckling.

Huvudmannen ska även se till att förskollärare, lärare och annan personal vid förskole- och skolenheterna har nödvändiga insikter i de föreskrifter som gäller för skolväsendet.

2 kap. 35 § – Lokaler och utrustning och tillgång till bibliotek

För utbildningen ska de lokaler och den utrustning finnas som behövs för att syftet med utbildningen ska kunna uppfyllas.

3 kap. 3 § – Barnens och elevernas lärande och personliga utveckling

Alla barn och elever ska ges den ledning och stimulans som de behöver i sitt lärande och sin personliga utveckling för att de utifrån sina egna förutsättningar ska kunna utvecklas så långt

som möjligt enligt utbildningens mål. Elever som lätt når de kunskapskrav som minst ska uppnås ska ges ledning och stimulans för att kunna nå längre i sin kunskapsutveckling.

3 kap.4 § – Information om barnets och elevens utveckling

Eleven och elevens vårdnadshavare och vårdnadshavare för ett barn i förskolan ska fortlöpande informeras om elevens eller barnets utveckling.

4 kap. 3 § – Huvudmannanivå

Varje huvudman inom skolväsendet ska på huvudmannanivå systematiskt och kontinuerligt planera, följa upp och utveckla utbildningen.

4 kap. 4 § – Enhetsnivå

Sådan planering, uppföljning och utveckling av utbildningen som anges i 3 § ska genomföras även på förskole- och enhetsnivå.

Kvalitetsarbetet på enhetsnivå ska genomföras under medverkan av lärare, förskollärare, övrig personal och elever. Barn i förskolan och deras vårdnadshavare och elevernas vårdnadshavare ska ges möjlighet att delta i arbetet.

Rektorn och förskolechefen ansvarar för att kvalitetsarbetet vid enheten genomförs enligt första och andra stycket.

4 kap. 5 § – Inriktningen på det systematiska kvalitetsarbetet

Inriktningen på det systematiska kvalitetsarbetet enligt 3 och 4 §§ ska vara att de mål som finns för utbildningen i denna lag och andra föreskrifter (nationella mål) uppfylls.

4 kap. 6 § – Dokumentation

Det systematiska kvalitetsarbetet enligt 3 och 4 §§ ska dokumenteras.

4 kap. 8 § – Rutiner för klagomål

Huvudmannen ska ha skriftliga rutiner för att ta emot och utreda klagomål mot utbildningen. Information om rutinerna ska lämnas på lämpligt sätt.

4 kap. 9 § – Allmänt om barnen och elevernas inflytande

Barn och elever ska ges inflytande över utbildningen. De ska

fortlöpande stimuleras att ta aktiv del i arbetet med att vidareutveckla utbildningen och hållas informerade i frågor som rör dem.

Informationen och formerna för barnens inflytande ska anpassas efter deras ålder och mognad. Eleverna ska alltid ha möjlighet att ta initiativ till frågor som ska behandlas inom ramen för deras inflytande över utbildningen. Elevernas och deras sammanslutningars arbete med inflytandefrågor ska även i övrigt stödjas och underlättas.

4 kap. 12 § – Allmänt om vårdnadshavares inflytande över utbildningen i vissa skolformer och i fritidshemmet

Vårdnadshavare för barn i förskolan och för elever i förskoleklassen, grundskolan, grundsärskolan, specialskolan, sameskolan och fritidshemmet ska erbjudas möjlighet till inflytande över utbildningen.

4 kap. 13 § – Forum för samråd

Vid varje förskole- och skolenhet ska det finnas ett eller flera forum för samråd med barnen, eleverna och de vårdnadshavarna som avses i 12 §. Där ska sådana frågor behandlas som är viktiga för enhetens verksamhet och som kan ha betydelse för barnen, eleverna och vårdnadshavarna.

Inom ramen för ett eller flera sådana forum som avses i första stycket ska barnen, eleverna och vårdnadshavarna informeras om förslag till beslut i sådana frågor som ska behandlas där och ges tillfälle att komma med synpunkter innan beslut fattas.

Rektor och förskolechefen ansvarar för att det finns forum för samråd och för att informations- och samrådsskyldigheten enligt andra stycket fullgörs.

4 kap. 14 § – Planering och information

Den närmare utformningen av inflytande ska anges i samband med den planering som förskrivs i 4 §.

Barnen, eleverna och vårdnadshavarna ska informeras om vad som gäller i fråga om inflytande och samråd. De ska också informeras om huvuddragen i de bestämmelser som gäller för utbildningen. Rektor eller förskolechefen ansvarar för att sådan information lämnas.

8 kap. 2 § – Utbildningens syfte

Förskolan ska stimulera barns utveckling och lärande samt erbjuda barnen en trygg omsorg. Verksamheten ska utgå från en helhetssyn på barnet och barnets behov och utformas så att omsorg, utveckling och lärande bildar en helhet.

Förskolan ska främja allsidiga kontakter och social gemenskap och förbereda barnen för fortsatt utbildning.

8 kap. 7§ – Erbjudande av förskola

Barn ska även i andra fall än som avses i 5 och 6 §§ erbjudas förskola, om de av fysiska, psykiska eller andra skäl behöver särskilt stöd i sin utveckling i form av förskola.

8 kap. 8 § – Barngrupperna och miljön

Huvudmannen ska se till att barngrupperna har en lämplig sammansättning och storlek och att barnen även i övrigt erbjuds en god miljö.

8 kap. 9 § – Särskilt stöd

Barn som av fysiska, psykiska eller andra skäl behöver särskilt stöd i sin utveckling ska ges det stöd som deras speciella behov kräver.

Om det genom uppgifter från förskolans personal, ett barn eller ett barns vårdnadshavare eller på annat sätt framkommer att barn är i behov av särskilt stöd, ska förskolechefen se till att barnet ges sådant stöd. Barnets vårdnadshavare ska ges möjlighet att delta vid utformningen av de särskilda stödsatserna.

8 kap. 10 § – Modersmål

Förskolan ska medverka till att barn med annat modersmål än svenska får möjlighet att utveckla både det svenska språket och sitt modersmål.

8 kap. 11 § – Fortlöpande samtal och utvecklingssamtal

Personalen ska föra fortlöpande samtal med barnets vårdnadshavare om barnets utveckling. Minst en gång varje år ska personalen och barnets vårdnadshavare därutöver genomföra ett samtal om barnets utveckling och lärande (utvecklingssamtal). Förskollärare har det övergripande ansvaret för utvecklingssamtalet.

Referenser

Lagar

Skollagen (2010:800)

Miljöbalken, byggnadslagstiftningen, arbetsmiljölagstiftningen.
Miljöbalk (SFS 1998:808).

Förordningar

Förordningen (SKOLFS 1998:16) om läroplan för förskolan.

Förarbeten

Regeringens proposition 2009/10:165 *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet.*

Utbildningsdepartementets promemoria U10.027 *Förskola i utveckling – bakgrund till ändringar i förskolans läroplan.*

Regeringens proposition Läroplan för förskolan. Prop. 1997/98:93.

Skolverkets allmänna råd

Skolverkets allmänna råd (SKOLFS 2012:98) *Systematiskt kvalitetsarbete – för skolväsendet.*

Skolverkets allmänna råd (SKOLFS 2012:10) *För arbetet mot diskriminering och kränkande behandling.*

Övrigt

Barnombudsmannen, Faktablad, *Uppnå kvalitet i beslut som rör barn och unga.* 2013.

Ellneby, *Om barn och stress och vad vi kan göra åt det,* 1999.

Grahn, P; Mårtensson, F; Lindblad, B; Nilsson, p; Ekman, A., *Ute på dagis. Hur använder barn daghemsgården?* 1997.

Livsmedelsverket, *Bra mat i förskolan,* 2007.

Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, *Barns och ungas säkerhet,* 2011.

Sheridan, S., Pramling Samuelsson I., *Förskolan – arena för barns lärande,* 2010.

Skolinspektionen, *Förskola, före skola – lärande och bärande*, rapport 2012:7.

Skolverket, *Flera språk i förskolan – teori och praktik*, 2013.

Skolverket, *Förskolans och skolans värdegrund – förhållningssätt, verktyg och metoder*, 2011.

Skolverket *Gruppstorlekar – och personaltäthet i förskola, förskoleklass och fritidshem*, rapport nr 237, 2003.

Skolverket, *Handikapp i skolan: Det offentliga skolväsendets möte med funktionshinder från folkskola till nutid*, 2005.

Skolverket, *Lärande och fysisk miljö – en kunskapsöversikt om samspelet mellan lärande och fysisk miljö i förskola och skola*, 2005.

Skolverket, *Möten för lärande*, kunskapsöversikt 2011.

Skolverket, *Perspektiv på barndom och barns lärande*, kunskapsöversikt 2010.

Skolverket, *Skolverkets lägesbedömning, 2013*, rapport 387.

Skolverket, *Strukturella faktorer och pedagogisk kvalitet i barnomsorg och skola*, 2001.

Skolverket, *Uppföljning, utvärdering och utveckling i förskolan – pedagogisk dokumentation*, 2012.

Socialstyrelsen, *Hygien i förskolan, Resultat från ett nationellt tillsynsprojekt*, 2009.

The background of the page is a soft-focus photograph of a branch with clusters of small, round, orange berries. The lighting is bright and natural, creating a warm and inviting atmosphere. The berries are in various stages of focus, with some in the foreground being sharper than others in the background.

De allmänna råden för förskolan riktar sig till huvudmän, förskolechefer, förskollärare och arbetslag i förskolan.

Syftet med råden är att stödja och ge vägledning för huvudmän, förskolechefer, förskollärare och arbetslag i arbetet med ökad måluppfyllelse inom förskolan.

Skolverket

www.skolverket.se